

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

DIAGNOSTIC INSTRUMENT FOR PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS DEVELOPMENT OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST

Стаття присвячена проблемі професіоналізму практичного психолога. У статті представлено фрагмент експериментального дослідження з проблеми формування професійної самосвідомості психолога. Здійснено аналіз діагностичного інструментарію розвитку професійної самосвідомості практичного психолога. Розкрито поняття «професійна самосвідомість». Описано діагностичні методики відповідно до показників розвитку професійної самосвідомості практичного психолога.

Ключові слова: практичний психолог, професійна самосвідомість, система післядипломної освіти, професійний розвиток практичного психолога, психологічний інструментарій.

сиональное самосознание». Описаны диагностические методики в соответствии с показателями развития профессионального самосознания практического психолога.

Ключевые слова: практический психолог, профессиональное самосознание, система последипломного образования, профессиональное развитие практического психолога, психологический инструментарий.

The article devoted to the problem of practical psychologist's professional development. A fragment of an experimental study on the problem of the formation of a professional consciousness of a psychologist is presented. The analysis of diagnostic tools of professional consciousness development of a practical psychologist is carried out. The concept of "professional consciousness" is revealed. The diagnostic techniques are described in accordance with the indicators of professional consciousness of a practical psychologist.

Key words: practical psychologist, professional consciousness, system of post diploma education, professional development of practical psychologist, psychological tools.

УДК 37.042.2

Кльоц Л.А.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри психології
КЗ «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради

Стаття посвящена проблеме профессионализма практического психолога. Представлен фрагмент экспериментального исследования по проблеме формирования профессионального самосознания психолога. Осуществлен анализ диагностического инструментария развития профессионального самосознания практического психолога. Раскрыто понятие «профес-

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Аналіз наукових праць останніх років дає змогу виділити актуальний напрям досліджень, який пов'язаний із вивченням проблем професіоналізації, професійної придатності фахівців допомагаючих професій. Нині відсутні механізми, що регулюють цей процес. У педагогічній і віковій психології професіоналізація досліджується як чинник актуалізації особистісного потенціалу практичного психолога у професійній діяльності. Домінуючим виміром якості цих процесів виступає розвинена професійна самосвідомість. Саме на засадах усвідомлення фахівцем професійної позиції у нього формується позитивне ставлення до діяльності, актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються професійні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку. У цьому зв'язку виняткового значення набуває дослідження особливостей розвитку професійної самосвідомості, яка забезпечує професійний розвиток спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У вітчизняній психології методологічною основою вивчення питань розвитку особистості професіонала є системний і суб'єктно-діяльнісний підходи, що розглядаються у роботах К.О. Альбуханової-Славської, Б.Г. Ананьева, О.М. Леонтьєва, В.Д. Шадрікова та інших учених. Успішне становлення професіонала, що забезпечує ефективність професійної діяльності, розглядається авто-

рами як частина загального розвитку особистості. У роботах таких сучасних вітчизняних авторів, як Е.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, Л.М. Мітіна, М.С. Пряжніков, А.Р. Фонарьов, закладені методологічні та концептуальні засади для організації прикладних досліджень і психологічного забезпечення професійного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загальний аналіз літератури з проблеми виявив недостатньо розробленим питання розвитку професійної самосвідомості практичних психологів у процесі професіоналізації. А саме – обґрунтування психологічного інструментарію, що дає змогу виявити проблеми професійного розвитку особистості психолога.

Мета статті полягає в обґрунтуванні психологічного інструментарію для дослідження розвитку професійної самосвідомості практичного психолога.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз дав можливість сформулювати поняття «професійної самосвідомості практичного психолога» як процес міжсистемної взаємодії трьох підструктур: когнітивної (знання можливостей у Я-досягненнях), афективної (емоційно ціннісне самоставлення) і поведінкової (уміння раціоналізувати професійні дії поведінки) [3]. Кожна підструктура має специфічні характеристики, які визначають саморозвиток особистості в професійній діяльності, сприяють професійному розвитку і загалом формують професійну

Я-концепцію практичного психолога. Добір психодіагностичного інструментарію відбувався на базі теоретично виділених критеріїв складових професійної самосвідомості та їхніх показників у практичних психологів; розробленої на їх основі дослідницької моделі розвитку професійної самосвідомості практичного психолога в системі післядипломної освіти та з урахуванням результатів попередньої пілотної перевірки ефективності психодіагностичних методик для дослідження професійної самосвідомості практичних психологів, у процесі якої було опрацьовано 20 методик [2; 4]. У таблиці 1.1 наведено зміст компонентів професійної самосвідомості, критерії їх аналізу та дібрані інструментарій для їх вимірювання.

Комплекс методик вивчення розвитку професійної самосвідомості практичного психолога містив таке: тест-опитувальник самоствавлення (ОС) (В.В. Столін, С.Р. Пантелєєв), проективну методику «Я-соціально-символічні завдання» для дослідження складових Я-концепції (ЯССЗ) (розроблена Б. Лонгом, Р. Зіллером, Р. Хендерсоном), методику Q-сортування для виявлення індексу задоволення собою (В. Стефенсон), методику «Шкала емоційного відгуку» (ШЕВ) (А. Мехрабян, Н. Епштейн), методику КСК (за В.Р. Овчаровою) для вивчення комунікативно-соціальної компетентності, методику «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-

потребовій сфері» (СПУ) (О.Ф. Потьомкіна), модифікований варіант тесту «Професійні позиції» (ПП) (за Л.Б. Шнейдер).

Охарактеризуємо обрані методики психодіагностики відповідно до проблеми дослідження.

Опитувальник самоствавлення (ОС) (В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва [221, с. 360–366]) побудований відповідно до розробленої В.В. Століним ієрархічної моделі структури самоствавлення. Опитувальник дає змогу виявити три рівні самоствавлення: інтегральне само ставлення; диференційоване самоствавлення: самоповага, ауто-симпатія, самоінтерес, очікування ставлення інших; рівень конкретних дій (готовність до них) щодо свого Я.

Опитувальник містить 57 запитань, які об'єднані в п'ять основних шкал, а саме: шкала «Інтегральне самоствавлення» вимірює інтегральне почуття «за» або «проти» власного Я практичного психолога; шкала I «Самоповага» розкриває внутрішню послідовність, саморозуміння, самовпевненість досліджуваного; шкала II «Ауто-симпатія» відображає позитивне чи негативне ставлення до свого Я та особливості самооцінки; шкала III «Очікуване ставлення інших» відображає очікування позитивного або негативного ставлення до себе оточення; шкала IV «Самоінтерес» – ступінь близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок і почуттів.

Таблиця 1.1

Методики вивчення розвитку професійної самосвідомості практичних психологів

Складові розвитку ПС	Критерії аналізу	Психодіагностичний інструментарій
Знання можливостей у Я-досягненнях	Уявлення про особистісні та професійні риси; про себе як суб'єкта професійної та особистісної взаємодії; про себе як практичного психолога в цей момент	Показник індексу Я-реальне (Q-сортування)
	Уявлення про себе як практичного психолога в майбутньому	Показник індексу Я-ідеальне (Q-сортування)
Емоційно-ціннісне самоствавлення	Самоствавлення до себе як до особистості, як до психолога	Інтегральне самоствавлення (ОС)
	Ставлення до оцінок інших	Шкала «Очікуване ставлення інших» (ОС), шкала «Ставлення інших» (ОС), шкала «Самозвинувачення» (ОС), показник «Стійкість соціального Я» (ЯССЗ)
	Самооцінка	Показник індексу задоволення собою (Q-сортування); показник «Особливості самооцінки» (ЯССЗ)
Уміння раціоналізувати професійні поведінкові дії	Здатність до рефлексії	Показник «Рівень вияву здібності до емоційного відгуку на переживання інших» (ШЕВ)
	Саморегуляція	Шкала «Соціально-комунікативна незграбність» (КСК), шкала «Нетерпимість до невизначеності» (КСК), шкала «Конформність» (КСК), шкала «Орієнтація на уникнення невдач» (КСК), шкала «Фрустраційна нетолерантність» (КСК)
	Прагнення до саморозвитку, самовдосконалення	Шкала «Прагнення до статусного росту» (КСК), показники установок «Альтруїзм-егоїзм» (СПУ), показники установок «Процес-результат» (СПУ), показники установок «Свобода-влада» (СПУ), показники установок «Праця-гроші» (СПУ)

Опитувальник також містить сім шкал, спрямованих на вимірювання вираженості установок на адресу Я-досліджуваного: «самовпевненість» виявляє ставлення до себе (на позитивному полюсі – самовпевненість, високе самоставлення, відчуття сили Я, на негативному – незадоволеність власними можливостями, почуття слабкості, сумнів у можливості викликати до себе повагу); «ставлення інших» інтерпретуються як виявлення уявлень індивіда про те, якою мірою його особистість (характер, діяльність) здатна викликати повагу, симпатію, схвалення, розуміння з боку інших і навпаки; «самоприйняття» – почуття симпатії до себе, прийняття власного Я; «самокерівництво, самопослідовність» відображає уявлення особистості про шляхи саморегуляції; «самозвинувачення» відображає негативне самоставлення, що супроводжується самозвинуваченнями, негативними емоціями в адрес власного Я; «самоінтерес» виявляє ригідність Я-концепції, прагнення до збереження актуального Я; «саморозуміння» відображає відчуття цінності власної особистості та її гіпотетичну цінність для інших. Перелік питань за кожною шкалою наведено в додатках (див. додаток А.1).

Проективна методика «Я-соціально-символічні завдання» (ЯССЗ) розроблена Б. Лонгом, Р. Зіллером, Р. Хендерсоном [6, с. 119]. Методика містить вісім проективних завдань, які спрямовано на вимірювання різних складових Я-концепції. А саме – інтегральне самоставлення за показниками самооцінки та стійкості соціального Я; належність особи до групи за показниками ступеня індивідуалізації, соціальної зацікавленості, стану ідентифікації; соціальна незалежність за показниками психологічної дистанції, ступеня егоцентричності, складності Я-концепції.

Методика Q-сортування (Q – sort, Q – technique) розроблена В. Стефенсоном [8] у 1953 році для дослідження уявлень індивіда про власне Я, дослідження самооцінки особистості та виявлення індексу задоволення собою.

Цей метод має назву Q-сортування та дає змогу емпіричним шляхом досліджувати складові Я-концепції (перш за все – Я-ставлення і Я-образ) через відношення Я-ідеального та Я-реального та кількісно визначити індекс міри відповідності між ними. Для визначення індексу співвідношення між модальностями емоційно-оцінкової складової Я-концепції використовувався спосіб ранжування, тобто присвоєння рангу тій чи іншій рисі особистості залежно від усвідомленого прийняття її суб'єктивної значущості.

Методика А. Мехрабяна, Н. Епштейна «Шкала емоційного відгуку» (ШЕВ) [7, с. 217] дала можливість проаналізувати загальні емпатійні тенденції практичного психолога, такі їхні параметри, як рівень вираженості здібності до емоційного відгуку на переживання іншого й ступінь відповід-

ності (невідповідності) знаку переживань об'єкта та суб'єкта емпатії. Об'єктами емпатії виступають соціальні ситуації та люди, яким випробовуваний міг співпереживати в повсякденному житті. Опитувальник складається із 25 міркувань закритого типу – як прямих, так і зворотних.

Методика КСК «Визначення комунікативно-соціальної компетентності» В.Р. Овчарової [5, с. 124].

Ця методика дає можливість визначити власності поведінки психолога за шістьма шкалами: соціально-комунікативна незграбність, нетерпимість до невизначеності, надмірний потяг до конформності, підвищене прагнення до статусного росту, орієнтація на уникнення невдач, фрустраційна нетолерантність. Опитувальник складається із 133 висловлювань, зміст яких спрямований на самоаналіз поведінкової реакції особистості у різних життєвих і професійних ситуаціях.

Методика О.Ф. Потьомкіної «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (СПУ) [7, с. 318] виявляє ступінь вираженості соціально-психологічних установок психолога. Методика складалась із двох опитувальників. Перший опитувальник спрямований на вивчення установок за шкалами «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат»; другий – на вивчення установок за шкалами «свобода – влада», «праця – гроші». Результати методики дають змогу виявити декілька груп досліджуваних: високомотивованих психологів із гармонічними орієнтаціями; низькомотивованих психологів, у яких всі орієнтації виражені слабо; психологи з дисгармонічними орієнтаціями, у яких деякі орієнтації досить високо виражені, а інші – можуть бути взагалі відсутні.

Поряд із методиками, що виявляють особливості розвитку складових професійної самосвідомості, використано *тест Л.Б. Шнейдер «Професійні позиції» (ПП)* [9, с. 8] для виявлення психологічних умов розвитку професійної самосвідомості. Тест складається із 17 запитань відкритого типу, що спрямовані на оцінку практичним психологом своїх професійних позицій, вмінь і навичок. До кожного запитання дається шкала оцінювання від 1 до 10 (1 – найнищий бал, 10 – найвищий). Зміст запитань тесту поданий у додатку А.7.

Схарактеризуємо загальну методику вивчення розвитку професійної самосвідомості практичних психологів за її основними складовими, критеріями аналізу та шкалами вищеписаних методик.

Складова знання можливостей у Я-досягненнях досліджується за критеріями уявлення про особистісні та професійні риси; про себе як суб'єкта професійної та особистісної взаємодії; про себе як практичного психолога в цей момент для діагностики враховуємо показник індексу Я-реальне (Q-сортування); уявлення про себе як практич-

ного психолога в майбутньому – показник індексу Я-ідеальне (Q-сортування). За складовою емоційно-ціннісне самоставлення критеріями виступають такі: самоставлення до себе як до особистості, як до психолога (шкала «Інтегральне самоставлення» (ОС), шкала «Самоповага» (ОС), шкала «Аутосимпатія» (ОС), шкала «Самоінтерес» (ОС), шкала «Самовпевненість» (ОС), шкала «Самокерівництво», (ОС) шкала «Саморозуміння» (ОС), шкала «Самоприйняття» (ОС); ставлення до оцінок інших (шкала «Очікуване ставлення інших» (ОС), шкала «Ставлення інших» (ОС), шкала «Самозвинувачення» (ОС), показник «Стійкість соціального Я» (ЯССЗ); самооцінка (показник індексу задоволення собою (Q – сортування); показник «Особливості самооцінки» (ЯССЗ). Уміння раціоналізувати професійні поведінкові дії виявляємо через здатність психолога до рефлексії (шкала «Рівень вияву здібності до емоційного відгуку на переживання інших» (ШЕВ); саморегуляцію (шкала «Соціально-комунікативна незграбність» (КСК), шкала «Нетерпимість до невизначеності» (КСК), шкала «Конформність» (КСК), шкала «Орієнтація на уникнення невдач» (КСК), шкала «Фрустраційна нетолерантність» (КСК); прагнення до саморозвитку, самовдосконалення (шкала «Прагнення до статусного росту» (КСК), показники установок «Альтруїзм-егоїзм» (СПУ), показники установок «Процес-результат» (СПУ), показники установок «Свобода-влада» (СПУ), показники установок «Праця-гроші» (СПУ).

Висновки. Визначаючи професійну самосвідомість практичного психолога як міжсистемну взаємодію трьох підструктур – когнітивної, афективної, поведінкової, – важливо мати уявлення про особливості цього розвитку та ключові механізми його дії. Оскільки підструктури професійної самосвідомості мають специфічні характеристики, що визначають саморозвиток особистості в професійній діяльності та сприяють професійному розвитку і загалом формують професійну Я-концепцію практичного психолога, діагностика

особливостей розвитку професійної самосвідомості практичних психологів є актуальною у процесі професіоналізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вачков І.В., Гриншпун І.Б., Пряжников Н.С. Введение в профессию психолог. Москва-Воронеж: Моск. психолого-социального ин-та, 2002. 255 с.
2. Кльоц Л.А. Особливості розвитку когнітивного компонента професійної самосвідомості практичного психолога. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. Луганського Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ, 2010. № 1 (24). 254 с. С. 81–86.
3. Кльоц Л.А. Дослідження психологічних особливостей розвитку професійної самосвідомості практичного психолога у педагогічній та віковій психології. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. В.О. Моляко. Т. 12. Вип. 10. Ч. II. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2010. 460 с. С. 107–116.
4. Кльоц Л.А. Особливості розвитку поведінкового компонента професійної самосвідомості практичного психолога. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. 7. Вип. 22. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2010. 204 с. С. 68–74.
5. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. 2-е изд., дораб. М., 1996. 352 с.
6. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. 672 с.
7. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: в 2 кн. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. 480 с.
8. Романова Е.С. Психодиагностика. СПб.: ЗАО Издательский дом, 2006. 400 с.
9. Шнейдер Л.Б. Тренинг профессиональной идентичности: Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов. М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 208 с.